

Інна Козак

ВИХОВНА СИСТЕМА ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

В даній статті розкривається сутнісна характеристика такого явища як «виховна система». Зазначається структура та взаємозв'язок між її компонентами. Виділяється ряд функцій, які забезпечують ефективність виховного впливу.

Ключові слова: виховання, виховна система, функції.

Essence description of such phenomenon as «educative system» opens up in this article. The structure and intercommunication between its components is mentioned. The row of functions which provide efficiency of an educative influence is distinguished.

Key words: education, educative system, functions.

Кожна історична епоха мала свій спосіб і стиль життя, свої культурні надбання та свій підхід до виховання підростаючих поколінь. Сьогодні в умовах змін у соціальному, економічному і політичному житті України поставала проблема радикальної перебудови у сфері виховання, метою якого є формування конкурентноздатної, творчої особистості, яка спроможна до самовизначення, до самореалізації та самовдосконалення. Це можливо лише на основі всебічного і гармонійного розвитку особистості, якому сприяє системний підхід у вихованні.

Сучасні вчені Л. Архипенко і Л. Маркіна зазначають, що саме «системність, системний стан – найбільш характерна риса наукового і практичного мислення ХХ століття. В цих умовах носіями виховних стосунків виступають не лише вчителі і діти, а й усі, кого втягнуто у виховний простір школи» [1, с. 24]. Таким чином набувають актуальності слова А.Макаренка, який зазначав, що «ніякий засіб взагалі, який би ми не взяли, не може бути визнаним ні хорошим, ні поганим, якщо ми розглядаємо його окремо від інших засобів, від цілої системи, від цілого комплексу впливів». [5, с. 343].

Отож, ми бачимо, що таке явище як «виховна система» в даний час є актуальним і потребує детального розгляду.

Сутнісну характеристику даного поняття розкривали в своїх працях багато вчених, зокрема: Л. Новікова, В. Караковський, А. Сидоркін, Є. Бондаревська, Н. Селиванова, Г. Сорока, Л. Архипенко, Л. Маркіна та багато інших.

В своєму дослідженні ми намагатимемося схарактеризувати «виховну систему» як педагогічну категорію.

Сучасні дослідники виділяють декілька обставин, що спричинили

появу такого явища як «виховна система». Зокрема Л. Новікова зауважує, що однією з причин є інтеграційні процеси в сфері педагогічної дійсності, які сприяли тому, що у педагогів-практиків з'явилась потреба сприймати навчальний заклад як цілісність, як єдиний організм, в якому все взаємопов'язано і підкоряється визначеному загальному порядку.

По-друге – вплив інших наук і філософії, в яких із середини ХХ століття інтенсивного розвитку набуває системний підхід, як комплекс взаємопов'язаних методологічних настанов, ідей та теорій.

Однак автор зазначає, що і в самій педагогіці існував ряд передумов для освоєння системного підходу: це ідеї, досвід роботи, що дозволяють створювати авторські виховні системи [2, с. 7–8].

Логіка нашого дослідження категорії «виховна система» потребує розгляду такого поняття як «виховання». У педагогіці поняття «виховання» розглядають у широкому соціальному, в широкому педагогічному, у вузькому педагогічному і в гранично вузькому педагогічному значеннях.

Виховання в широкому соціальному значенні означає формування особистості під впливом навколишнього середовища, умов обставин, суспільного ладу. У широкому педагогічному значенні – це формування особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу закладу освіти, яка базується на педагогічній теорії, передовому педагогічному досвіді. У вузькому педагогічному значенні – це цілеспрямована виховна діяльність педагога, спрямована на досягнення конкретної мети в колективі учнів. Виховання в гранично вузькому педагогічному значенні реалізується як спеціально організований процес щодо формування певних якостей особистості, процес управління її розвитком через взаємодію вихователя і вихованців [11, с. 12].

О. Сухомлинська вважає, що «у широкому розумінні виховання – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил підростаючого покоління» [3, с. 85].

В педагогічному словнику С. Гончаренка виховання визначається як «процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства». У вузькому розумінні вчений визначає виховання як «планомірний вплив батьків і школи на вихованця» [4, с. 53].

Сучасні дослідники виховних систем Л. Новікова, В. Караковський, Є. Бондаревська, Н. Селиванова, за основу пропонують брати визначення дане Х. Лийметсом, який розумів виховання як педагогічне управління процесом формування і розвитку особистості. Так як це визначення найбільш повно характеризує виховну систему і представляє її не лише як педагогічну систему, а як психолого-педагогічну і соціально-педагогічну, яка

впливає на школярів не тільки як педагогічний фактор (через вчителів, уроки, підручники, домашні завдання), а і як фактор соціальний (через навколишнє середовище, через відносини, що склалися між дітьми, педагогами, батьками; через психологічний клімат в колективі, який дозволяє об'єднати дітей і дорослих в межах конкретного закладу) [10, с. 8–9].

Безумовно, системність є найефективнішим підходом до здійснення виховного процесу. Застосування такого підходу в педагогічній діяльності передбачає використання спеціальних понять та методів, дотримання певних принципів норм і правил. Зрозуміло, що ключовим поняттям даного підходу є «система».

В науковій літературі можна знайти багато його тлумачень. Так, у логічному словнику відмічено, що «система (в перекладі з грецької – ціле, складене з частин) – це сукупність, об'єднання взаємопов'язаних і розташованих у відповідно визначеному порядку елементів (частин) якогось цілісного утворення; сукупність принципів, що лежать в основі будь-якої теорії» [5, с. 545].

Ми ж найбільш вдалими вважаємо визначення запропоноване С. Саркісяном і Л. Головановим, які зазначають, що «система – це не просто сукупність множини одиниць, в якій кожна одиниця підкоряється законам причинно-наслідкових зв'язків, а єдність відношень і зв'язків окремих частин, що обумовлюють виконання визначеної складної функції, яка можлива лише завдяки структурі із великої кількості взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів» [9, с. 14].

Отже ми бачимо, що виховання має здійснюватись як цілеспрямований, поетапний процес, що становить цілісну систему, тобто являє собою сукупність закономірно побудованих, динамічно пов'язаних компонентів (явищ, процесів, впливів, етапів), взаємодія яких породжує нову системну якість.

В сучасній школі, як правило функціонує дві системи: дидактична, яка охоплює навчальну діяльність школярів і методичну роботу вчителів, та система виховної роботи під якою зазвичай розуміється система позанавчальних виховних заходів. Ці системи існують і розвиваються паралельно або в деякому зв'язку одна з одною. В останньому випадку навчальна і позанавчальна діяльність, умовно кажучи, проникають одна в одну. В зоні такого взаємопроникнення зазвичай і відбувається найбільш інтенсивний процес формування особистості школяра.

Сучасні дослідники В. Караковський, Л. Новікова, Н. Селиванова та інші відмітили, що сфера виховання є особливою сферою і вона ніяк не може розглядатися як доповнення до навчання і освіти. Завдання навчання і освіти не можуть бути ефективно вирішені без виходу педагогів у сферу виховання. Інакше кажучи, є всі основи розглядати дидактичну систему школи як підсистему більш ширшої системи, а саме – виховної системи школи, яка не зводиться до системи виховної роботи в ній [7, с. 61].

Зазвичай під системою виховної роботи розуміють систему взаємопов'язаних виховних заходів (справ, акцій), адекватних поставленій меті. Це підсистема в загальній виховній системі школи.

Виховна система школи має складну структуру. Її компоненти: цілі, які виражені у вихідній концепції (тобто сукупність ідей, для реалізації яких система створюється); діяльність, яка забезпечує її реалізацію; суб'єкт діяльності, який її реалізує і приймає в ній участь; відносини, що народжуються в діяльності і спілкуванні та інтегрують суб'єктів в деяку спільність; середовище системи, що освоєне суб'єктом; управління, яке забезпечує інтеграцію компонентів в цілісну систему і розвиток цієї системи. [10, с. 9].

В науковій літературі існує декілька дефініцій за допомогою яких дослідники намагалися відобразити сутність такого феномену як виховна система. Але, – як зауважує Г. Сорока, – у дефініції не вдається дати повну сутнісну характеристику цього складного явища, тому в різних тлумаченнях поняття виділяються одна чи кілька найбільш істотних, з погляду дослідника, сторін виховної системи.

Наприклад Л. Новікова, В. Караковський, Н. Селиванова пропонують такі дефініції:

1. «Виховна система є цілісний соціальний організм, що виникає в процесі взаємодії основних компонентів виховання (цілі, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування відносини, матеріальна база) і має такі інтегративні характеристики, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат».

2. «Виховна система – це комплекс взаємозалежних компонентів, що розвиваються в часі і просторі: цілей, заради яких система створюється; спільної діяльності людей, що її реалізують: самих людей як суб'єктів цієї діяльності; освоєного ними середовища; відносин, що виникають між учасниками діяльності; керування, що забезпечує життєздатність і розвиток системи» [8, с. 19].

У даних компонентах, – зауважує Г. Сорока, – акцентується увага на цілісності і соціальній природі даного явища, на його здатності до розвитку. Сучасні дослідники І. Колесникова та Є. Баришников підкреслюють значущість організаційно-процесуальної сторони виховної діяльності і вважають що «виховна система відбиває специфічний спосіб організації виховного процесу на рівні конкретної установи (організації)». Ми погоджуємось з думкою Г. Сороки, яка вбачає головне призначення виховної системи в педагогічному забезпеченні і сприянні розвитку особистості дитини. Вчена вважає, що «виховна система – це упорядкована цілісна сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня. Загальна здатність сприяти розвитку особистості дитини, – зауважує вона, – складається з окремих (часток) здібностей, таких як:

- здатність діагностувати розвиток особистості, дитячого і педагогічного колективів;

- здатність висунути й обґрунтувати мету виховного процесу;
- здатність організувати життєдіяльність співтовариства дітей і дорослих максимально сприятливу для самореалізації і самоствердження особистості дитини, педагога і батька;
- здатність інтегрувати зусилля суб'єктів виховного процесу, зробити їх більш ефективними;
- здатність створити в освітній установі і за її межами розвиваюче середовище, морально сприятливе й емоційно насичене;
- здатність здійснити науково обґрунтований аналіз сформованої соціально-педагогічної ситуації, отриманих результатів виховної діяльності» [8, с. 19].

Для більш повної сутнісної характеристики даного поняття сучасні дослідники виховних систем виділяють певні риси, що характерні для даного педагогічного явища, зокрема:

- виховна система – це система соціальна. Її ядром є люди та їхні потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, дії, відносини. Функціонування виховної системи здійснюється відповідно до законів суспільного розвитку;
- виховна система – це система педагогічна. Її функціонування пов'язане з реалізацією певних педагогічних задач, для вирішення яких використовуються різноманітні форми, прийоми і методи педагогічної діяльності;
- виховна система – ціннісно-орієнтована, тобто орієнтована на визначені цінності.
- цілісна, нерідко її називають організмом, підкреслюючи, що вона складається з органів-компонентів, взаємозв'язок і взаємодія яких дозволяє системі функціонувати як єдине ціле і володіти системними інтегративними якостями;
- відкрита – має безліч зв'язків і відносин з навколишнім соціальним і природним середовищем, що забезпечують функціонування і розвиток системи;
- цілеспрямована, так як ціль у виховній системі відіграє роль системоутворення і системоінтегруючого фактора, тому що вона є головним орієнтиром у життєдіяльності системи і за допомогою своїх зв'язків з іншими компонентами поєднує складові частини системного утворення в єдине ціле;
- складна і вірогідна, так як складність обумовлена великою кількістю елементів і зв'язків між ними, поліструктурністю і якісною складністю самої системи та її складових компонентів. Майбутнє складних систем важко пророкувати, тому прогнози носять вірогідний характер;
- самокерована і така, що саморозвивається, так як основні джерела і резерви розвитку й успішного функціонування виховної системи знаходяться у середині системи, а не за її межами [8, с. 20–21].

В своїй статті «Виховна система сучасної школи» В.Караковський відмітив, що виховна система школи, є однією з різновидів соціальних систем, має ряд спільних з ним ознак. Це цілеспрямованість, цілісність, структурність, динамізм, взаємодія із середовищем та з системами вищого порядку.

А як система педагогічна, – зауважує вчений, – вона включає в якості цілі, об'єкта, суб'єкта свого функціонування особистість, що розвивається, в якості способу функціонування – педагогічну діяльність.

Таким чином, – вчений зауважує, що «виховна система школи складне, двоєдине, соціально-педагогічне утворення. Її покликання інтегрувати всі виховні впливи на дитину в цілісний виховний процес, який забезпечує в конкретних соціально-педагогічних умовах реалізацію цілей і задач виховання» [2, с. 43].

Виховна система має враховувати інтереси і потреби реальних дітей, тому вчені виділяють ряд функцій які вона має виконувати. Зокрема В. Караковський виділив основні три: інтегруюча, регулююча та розвиваюча.

Інтегруюча функція поєднує в єдине ціле раніше розрізнені, неузгоджені виховні впливи.

Регулююча – спрямована на впорядкування виховного процесу та управління ним.

Розвиваюча – забезпечує динаміку системи, що характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, з другого – в її поступальному розвитку і оновленні [2, с. 45–46].

В своїх дослідженнях сучасна вчена Г. Сорока відмічає наявність ще декількох функцій, таких як: функція захисту, корекції та компенсації (реабілітації).

Прояв захисної функції виховної системи виявляється в створенні затишку, спокою та безпечних умов життя підростаючих поколінь.

Функція корекції проявляється в тому, що школа корегує вплив зовнішнього середовища своїми цінностями, орієнтирами, правилами життя, виробленими в цій системі і добровільно прийнятими всіма членами даної спільноти.

Вченою відмічено, що «сьогодні особливо зростає значення компенсаційної функції. Саме в школі має бути створена така модель людських відносин, така атмосфера духовності, емоційної людської особистості, якої не вистачає в навколишній дійсності» [8, с. 24].

Отже, ми бачимо, що виховна система – це система, що охоплює весь педагогічний процес, інтегрує навчальну і позанавчальну діяльність учнів, а також діяльність і спілкування за межами школи з розрахунком впливу соціального і природного середовища, засобів масової інформації. Система відкрита, так як безпосередня взаємодія з соціумом сприяє адаптації і соціалізації школярів у суспільстві і змінюється у відповідності з потребами соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипенко М., Маркіна Л. Виховні системи освітніх закладів: досвід та проблеми. – Дніпропетровськ «Промінь», 2000. – С. 24.
2. Всесоюзная конференция «Воспитательная система учебного заведения как объект педагогического управления»: тезисы докладов / Отв. ред. Л. Новикова, А. Шпона. – Рига: ЛГУ им. П. Стуки, 1989. – С. 7–10.
3. Виховання // Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Пед думка, 2001. – С. 85.
4. Гончаренко С. Виховання / Семен Гончаренко // Український педагогічний словник.
5. Кондаков Н. Логический словарь. – М.: Наука, 1975. – С. 545.
6. Макаренко А. Лекції про виховання дітей: Твори в 7 т. – Т. 4. – К., 1954. – С. 343.
7. Селиванова Н. Воспитательная система школы. Проблемы и поиски. – М., Знание, 1989. – С. 61.
8. Сорока Г. Сучасні виховні системи та технології. – Харків: «Ранок» «Веста», 2002. – С. 19–24.
9. Степанов Е. Методология моделирования воспитательной системы образовательного учреждения // Педагогіка. – 2001. – № 4. – С. 14–16.
10. Управление воспитательной системой школы: проблемы и решения / под ред. В.А. Караковского, Л.И. Новиковой, Н.Л. Селивановой, Е.И. Соколовой. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – С. 9.
11. Фіцула М. Педагогіка. – К.: «Академвидав», 2007. – С. 12.